

Pozsgai Gáspár, Balassi horvát nevelője és barátja

A szepesváraljai hiteles hely tömérdek okmányt szállított már a kutatás számára Balassi Bálint élettörténetéhez. A végrendeletet már régóta előkeresték onnan, nemrégiben egy latin nyelvű testamentumot adott ki ugyaninnen Komlós Tibor, bár csak töredékesen. Ugyaninnen kerültek elő az áttérés okmányai is.

De Komlós Tibor mikrofilmjéről leolvastam egy olyan okiratot is, mely kezünkbe adja a kulcsát a költő indulásának. Mégpedig olyan névvel kapcsolatban, mely még eddig nem is szerepelt életrajzában, holott éppen az okirat szerint kivételes jelentőséggel bír a költő valómása értelmében.

Az úgy fontosságára való tekintettel közlöm az egész szöveget, úgy amint elolvastam.

[183]

Donatio domini Valentini Balassa.

[más írással:]

Cas. Posgay

Nos Capitulum etc. universis, quod Magnificus dominus Valentinus Balassa de Gyarmath comes comitatus Neogradensis coram nobis personaliter constitutus, onera et quae[libet] gravamina universorum haeredum fratrum proximorum et consanguineorum suorum aliorumque omnium supra se ipsum assumptis atque levatis sponte et libere confessus est et retulit in hunc modum.

Következik egy kihúzott rész, helyette a lap alján olvassuk a betoldandó szöveget:

Quomodo idem dominus fatens perpensis et in animo suo consideravit multiplicium servitorum meritis nobilis Caspari Posgay famuli sui quae ab juventa aetate sua dicto fatenti praestitisset, vel etiam deinceps praestare teneretur, totale predium suum Thardona vocatum in Comitatu Hevesiensi.

Majd következik az oklevél régi szövege:

existentem habitum simul cum cunctis suis utilitatibus et terris scilicet arabilibus, cultis et incultis agris, pratis, pascuis, campis foenetis, sylvis, nemoribus, montibus et vallibus, aquis, fluviis, piscinis piscaturis, aquarumque deversibus, molendinis de eorumdem locis generaliter vero quarumlibet utilitatibus et pertinentiis suarum integritatibus praestari et pertinere debent, memorato Gasparo Posgay suisque haeredibus universis jure effective et irrevocabiliter dedisset, donasset et contulisset, imo dedit, donavit et contulit coram Nobis jure effective et irrevocabiliter tenendi et possidendi pariter et habendi, nullum jus, nullamve juris et domini proprietatem sibi ipsi vel suis heredibus perceptis (?) in dicto predio reservando... et cum jus ipsorum in praescriptum Casparum Posgay transferendo coram nobis. Assumens nihilominus idem fatens suo et heredibus universorum suorum nominibus praescriptus Caspar Posgay ipsiusque heredes et posteritates universas in quieto et pacifico dominio dicti predii contra quosvis legitimos impeditores causidicos et actores tueri protegere et defensare propriis suis laboribus et expensis. Harum nomine literarum. Datum sabbatho proximo ante festum Sanctae et individuae Trinitatis. Anno Domini 1585.

Az okmány tehát nem valami különös: Balassi Bálint egyik faluját, a Hevesben fekvő Tardonát famulusának, Pozsgai¹ Gáspárnak adományozza szolgálatai fejében. Ugyanaz a Tardona ez, ahol Jókai 1849-ben elbűjt és a *Bujdosó naplóját* és a *Csatáképeket* írta.

De az indokolás annál érdekesebb. Azt mondja Balassi, a szöveget kettévágva, láthatólag az eredeti fogalmazásba betoldva, hogy minderre azért volt hajlandó, mert:

„lelkében meggondolta az ő famulusának, Posgay Gáspárnak számos szolgálatának érdemeit, amit a vallomást tevőnek ifjúságának kora óta teljesített és a jövőben is teljesíteni köteles...”

¹ Az y végződés ne tévesszen meg minket: ebben a korban az i szöveget képviseli.

Egy tényt máris megállapíthatunk: itt a költőnek egyik ifjúkori társát ismertük meg, aki az okmány tanúsága szerint továbbra is mellette kell, hogy álljon és őt szolgálja.

De ki ez a Posgay Gáspár? Eddig még nem hallottunk róla, pedig ha Balassi pénz-zavarában, 1585. június 15-én, a pataki bukás és a vérfertőzési vád idején egy faluját ajándékozta neki, számára igen jelentékeny ember lehetett.

A név eligazít minket. A Posgay név annyi mint *pozsegai*, Pozsegára, Pozsega megyébe való, mint ezt Pais Dezső fejtegetéseiből tudjuk (MNy XXXIX, 88). Márpedig a pozsegaikak, mint ma is, horvátok voltak. A XVI. században az ember sokszor viselte származási helyének nevét, így Pozsgai vagy Pozsegai Gáspár is.

Ebből tehát következik: Balassi Bálint kora ifjúságától kezdve horvát ember környezetében élt, az neki jeles szolgálatokat tett. Ez tehát megmagyarázná, hogy a kódex költeményeinek elseje, az *Aenigma* hogyan keletkezett egy „horvát virágének nótájára”. A fogékony lelkű költőnek volt alkalma hallani Posgay Gáspárt nótázni már fiatal korában, és talán ez magyarázza, hogy ezzel az allegorikus költeménnyel kezdődik a saját gyűjteményéből másolt kódex.

Erről a versről legújabbban Vujicsics D. Sztóján kimutatta, hogy a XVI. századi horvát népének kedvenc versmértékében van írva (Fil. Közl. 1961, 117). Hogy a kritikai kiadás egy sorba írta a vesszorokat, amit Vujicsics kifogásol, annak csak az a magyarázata, hogy a kódex is úgy közli, nem követve a strófászerkezetet. Lehet, hogy a költemény tárgya is horvát eredetű, mint Vujicsics gondolja, de akkor is egy általános folklór-jelentőségű témával van dolgunk. Valóban, mint Szenczi Miklós közli velem, a XVI. századi Edmund Spenser termésében is találkozunk vele, és Stoll Béla külön is kiemeli, hogy Domokos Pál Péter a csángók közt is talált egy egészen hasonló éneket, ahol a hatyúk helyett gerlicék szerepelnek (IK. 1959, LXIII, 151). Vujicsics különben megjegyzi, hogy a petrarkista költészetben is általános kép az allegória s magunk idéztük Musztafa budai basa levelét, ahol, mikor Kékkő várát visszakéri tőle, melyet Bálint ifjúsága idején elfoglalt, ugyanezt a képet használja. Emlékezett talán egyik török énekesére, ki ezt a dalt zengette előtte?

Úgy képelem, hogy a horvát virágének nótájára írt *Aenigma* Balassi egészen fiatalkori költései közé tartozik, és azért került a daloskönyv élére, mert Bálint ezt az egy darabot tartotta érdemesnek megőrzésre. Ezért szerepel a könyvből másolt kódexben az 57. lapon ez a megjegyzés: „Ezek az Enekek, kiket Balasi Baljnt gyermeksigetul fogua hazasagaigh szerzet.” (Varjas kiad. 46.) Mäskülönbön nem találunk benne olyat amely „gyermekségre” vallana. Ezért utólag hibásnak tartom azt az elgondolást, hogy Balassi összes verseit kronológiai sorrendben közöljük, mert ez a sorrend mindig hipotetikus marad. Balassi költészete mintha a kóbor énekesek vagy szájbélileg hagyományozott énekmondásból eredt volna, s ez a dallamhoz simuló költészet még a Júlia-ciklus idejére is áttérjedt volna, — „oláh”, német, török versek dallamára is ír — sőt azon túl is, mert egyik legtúzeőbb és kitűnő epikával kevert lírai darabját, a citerás lengyel lány dicséretét már a lengyel földre való távozása után, lengyel földön szerezte, sőt tancsót is hagyott ránk egy lengyel kurtizánhoz fordulva. Közben pedig már úgy látszott, hogy ihlete és formaöszönte megállapodott a róla elnevezett strófánál, mint az újonnan felfedezett epigramma-mutatványok is bizonyítják. Így van az, hogy még 1589-ben is horvát dallamok motoszkáltak a fejében lengyelek mellett (vö. Vujicsics i. m. 122).

De hol volt akkor Posgay Gáspár? Van-e még egyáltalán szó róla? Van a költőnek egy levele, melyet már megnyugodott lelkiállapotban írt, válása után, 1588. március 8-án, rokonának, Kapu Sándornak. Ebben bizonyos Posogy fordul elő, háromszor is, igen törődik sorsával és biztatja, hogy jöjjön fel Liptó-Újvárra onnan Hevesből, ahol bujkál:

„Ha Posogy meg nem adta azt az levelet káptolomban a kinek jedzését kegyelmednek adtam vala, kegyelmednek megszolgálom legyen azon kegyelmed minden módon, hogy jöjjön fel ő is vagy ha azt nem akarja, adja meg azt a levelet az Egri káptalomtól az Öcse halála felől, az kynek im másdát jegyezve hattam vala kegyelmednél.” Majd elmondja, hogy Dobó most beleegyezik a válásba, s így folytatja: „Oka pedig semmi nem egyéb hanem az szolgám halála, csak, s félek, hogy ha Posogyval megalkuszik. Megalkhatik pedig csak az ménes, és barom hajtás dolgát engedje meg neki, azután soha meg nem tér sem magunknak sem szolgáinknak kára. Azért mégis istenért kérem kegyelmedet, hogy kegyelmed látván, miben jár ez dolog, legyen azon kegyelmed mind Barcsay urammal öszve hogy Posogy semmiképpen meg ne békéljék, hanem jöjjön fel, s legyen Hibén, ott senki fejét nem veszi, ne bujdosék ott alatt.”

Persze nincs más adatunk arra, hogy Balassi Bálintnak Posogy nevű szolgája lett volna, még hozzá kettő, s hogy a fiatalabbik életét vesztette, talán annál a ménes és csorda elhajtásánál, amely a levélben szerepel. De a levél arra mutat, hogy elég nevezetes személy lehetett Bálint életében.

Mármost mi lehet ennek a névnek az etimológiája? Szerintem a név ugyanazt az embert jelöli, akit az adománylevél: Posgay Gáspárt. Olvasata: 'pozsgoi' lehetett, vagyis 'pozsegai'. Eredete a szláv 'požega', melynek a különféle szláv nyelvekben 'požog' alakja is van: 'požog';

tűzzel, égetéssel nyert irtás a lengyelben és az oroszban; mint ezt Laziczius Gyula a 'piros-pozsgás' szóval kapcsolatban kimutatta (MNY XXXVII 300—1). Lehet az is, és én inkább e felé hajlanék, hogy a *pozsgai pozsgái* mellett volt egy 'pozsgói' fejlődés a magyarban is, s ez az alak van meg a levélben.

De vajon nem ismerjük Pozsgai barátunkat máshonnan is? Elnevezése arra vall, hogy a magyarok egyik szokásuk szerint a származási helyéről nevezték el. De lehetett szláv neve is, s erre több tanúság van. Nem tudjuk például ki lehetett az a Barbarith Gáspár, aki egy rakás tanú mellett Balassi Bálint végrendeletében a végrendelező neve alatt szerepel, szintén mint tanú. (ÖM. I. 344.) (A MNY LVIII 380 lapján között levelezésből és leolvadásból a m.krofilm hibájából éppen három név maradt ki, mert a pecsétek alatt voltak: Szergius Nevery coram me Laurentio Zathureczky propria m. Barharith Gáspár m. p.) A zólyomi főkapitány, Barbarith György, kivel Bálint a zólyomi ügyben annyit hadakozott, már mint végrendeletének gyámja szerepel a végrendeletben a „lengyel királ ő felsége után”. Tehát legfeljebb valami rokona lehetett Barbaryth Gáspár.

Ellenben kezünkben van a pataki támadásban részt vevő Balassi-szolgák névsora, aminek a végén ezt olvassuk: „Adfuit cum eodem Balassa etiam nobilis Casparus Barbaryth, qui propriis servitoribus Balassa tempore interceptionis maiora patravit.” (Szlády IK. 1893, 207, és utána Dézsi, II 566; az Országos Levéltárban őrzött iratot nem találtam meg.) Magyarul: „Ott volt ugyanevvel a Balassával Barbaryth Gáspár nemesúr is, aki Balassa idejében lefogott saját szolgálóival a legtöbbet cselekedte.”²

Ez a Casparus Barbarith szerintem tehát nem lehet más, mint Pozsgay Gáspár horvátul. Ugyanaz történt vele, mint ami névrokonával, a zólyomi főkapitánnyal, Barbarith Györggyel, akit a budai basa, panaszkodván portyázásairól, Horvát Györgynek nevez két ízben is (ld. ÖM I. 320). Ugyanígy Horvát nevet visel Susallyth Péter egri vitéz is (ld. Vujcsics, i. m. 118). Ebben az esetben tehát a nemzetiség került előtérbe, mint a Rácz-oknál, Oláh-oknál, Orosz-oknál, Német-eknél. (Ezek után ki tudja, ki volt szeretett mesterünk Horváth János őse?)

Ez az azonosság megmagyarázza az adományozást és a végrendeletnél szereplést. Úgy látszik, a pataki ostromban vitt kiváló tevékenységeért volt neki hálás a főúr, s mivel ezt nem említhette, fiatalokora óta tett szolgálatait hozta fel. 1585 végén, mikor Balassi súlyos betegségbe esett és végrendeletet készített, még az ő tanúskodása is fontos volt, ő legalább mindig vele lehetett. De a hatalmaskodási per már annyira haladt, és Bálint is arra gondolt, hogy Erdélybe menekül. Lenn Hevesben „bujkált” Pozsgay, talán éppen azon a Tardonán, melyet ura ajándékozott neki olyankor, amikor pedig többi birtokait egymásután adogatta el, mert a pénzre „égető szüksége” volt, mint később Jókai.

Ura Pozsoginak és Pozsgaynak hívta írásaiban. Hogy mi volt az az elhajtási história, ahol Pozsgaynak az öccse is halálát lelte, nem tudjuk. De bizonyos, hogy Pozsgaynak az öccse is Bálint szolgálataiban volt, erről a Kapy-levél tanúskodik. Egyébként nemes volt, és nem lehetetlen, hogy ez az indok is szerepel az adományozásban. Végül Bálint maga mellé szólította Liptóújvárból, ahol tényleg kiskirályként uralkodott.

Bálintnak volt több más horvát vitéz legénye, így az a Rachyth György és Maryth Farkas, aki 1583-ban titkon elhagyta, sőt bizonyos ezüstműveit és lovait elvitte, s akiknek Bálint ügyvédje, Dévai Miklós által megbocsátott (ÖM I. 404). De alighanem Pozsgay Gáspár volt az igazi ivóbarát, aki fiatal kora óta mellette volt, mint famulusa, csakúgy mint Rimai János. Rimainak könyvet küldött, Pozsoginak falut adományozott, szolgálata minősége szerint. De előttem kétségtelen, hogy Pozsgay Gáspár nótázta el a fiatal Bálintnak azt a horvát virágéneket is, talán magát az *Aenigmát*, melynek magyar visszhangját a költő daloskönyvének élére tette.

S ez magyarázza meg, miért jártak a horvát nóták a fülében még jóval később is, mikor egy évvel a Kapy-levél után Pozsonyból kifelé ügetve a bécsi kalandot rimelte fejében. Két melódiát is jelöl meg mintaképpen: egy lengyelt és egy horvátot. Vujcsics kimutatta, hogy a magyar költő egy, a horvátban jól ismert *deseterac*-ra hivatkozik. Pozsgay Gáspárnak hála, a horvát népköltészet dallamai állandóan a nagy magyar költő fülében csengettek.

Élete végén, 1593-ban írja barátjának és bámulójának, Batthyány Ferencnek, hogy legújabb költségeit, melyeket elég jóknak talál, odaadta Poszedarszknak, jelezve, hogy ha kíváncsi rájuk, kérje el tőle. (ÖM I. 397 és MNY 1943, 94 és 98.) Mint régebben jeleztem, hogy Poszedarszki, valószínűleg Joannes Aquilius Torquatus délszláv humanista lehetett, de szóba jöhetnek más Poszedarszkiak is, akik Posedaria grófjai voltak. Egyiküket, Posedarski Márton zsoldoskapitányt, aki korábban grófságával együtt Velencét szolgálta, Josip Rabat komizárius törbe csalta és megfojtotta. Mindezt a zengiek és uszkokok Bécsbe intézett panaszából tudjuk:

² Ha ugyan a Szilády olvasata helyes. Mert a lista élén ez a kifejezés áll: tempore interceptionis Sáros-patak. Lehet, hogy volt ott egy rövidítési jel, amit Szilády nem olvasott. Balassi szolgálát nem fogták el: megszöktek idejében. Bálint egyik levele éppen arra kéri Kapyt a rosszul sikerült ostrom után, hogy Szarvaskőben rejtsen el a nem nemes Nagy Pribek Pétert és Rácz Demjént, akik a listán valóban szerepelnek.

Den edlen und gestrengen ritter Marthin Possedarski, allias Torquatus von Rom, seine alle heerkomen graffen zu Posedaria, dise grafschafft ist under den Venedigern, und er hat nicht wellen bleiben da, den hat er lassen tractiern u. freundtlich willen erczaigen, sagent, er solle frölich sein, das er nie gar baldt well ledig lassen, samt einem anderen von adl alten redlichen voivoden mit namen Markho Margitisch, voivoda zu Ledencz, der zuvor bey den Venedigern uber all ir Albaneser haubtmann gewest, und er mit 200 derselbigen wegkh von inen gezogen, auf Zengg dienen dem hauss v. Oesterreich in der zeit der haubtmannschafft des herrn Lenkhovitsch seeligen. Die zween rödlichen haubtleuth haben bey irem letzten nachtmall, wie sy schon voll gewösen, hat inen bevolchen, sy sollen umb den prister schickhen und peichten, alsbaldt hat er sy strangulierth, das sy mit dem wein ubergeben haben (Mon. spect. Hist. Slav. meridionalium. Zagr. 1884, I. 302).

Holttesteiket aztán a falra akasztották. Mindez 1602. március 2-án történt.

Az a tény, hogy délszláv humanisták Balassi Bálint legbensőbb köréhez tartoztak, dél felé mutat. A nagy magyar költő is azok közül való, kik, mint a Verancsicsok, a Zrínyi Miklósok és annyi más, a délszláv népies humanista műveltség nélkül nem volnának megérthetők. Talán Balassi olasz nyelvtudása, Rimai velencei műveltsége és vidóci levele is összefügg vele, ahol ebből a Csáktornya mellett fekvő községből, Vidócból (Vidovec) azt írja haza Telegdy Pál, nek 1590-ben, hogy „Velencében bemenő szándékom vagon” és egy, a gályákról szabadult rab érdekében kéri a főúr támogatását. Alighanem a Zrínyiek birtokáról írt.

A horvát kapcsolatok már ősrégiek a családban: a nagypapa Balassa Ferenc, horvát bán volt, apját Balassa Jánost egy dalmát festő, Rota Márton festette meg 1575-ben, röviddel halála előtt.³ Ő adhatta Posgay Gáspárt fia mellé, alighanem.

Eckhardt Sándor

Gyulai Pál néhány szerb vonatkozású levele

I.

Az első szerb tudós társaság, a *Matica srpska*, mely évekig az egyetemes szerbség egyetlen irodalmi és közművelődési egyesülete volt, 1826-ban Pesten létesült. Alapítóit az egy évvel előbb alakult Magyar Akadémia példája is serkentette, mint ezt a különböző szerb szerzők is elismerik.¹ A *Matica* a magyar irodalmi körökkel egészen az első világháborúig szoros kapcsolatot tartott fenn és ez az együttműködés akkor sem szakadt meg, mikor a szerb társaság 1864-ben Újvidékre tette át székhelyét. A magyar irodalom megbecsülésének egyik jele az volt, hogy irodalmi életünk vezető személyiségeit, jeles költőket és írókat a *Matica* tiszteletbeli tagjainak választott, mint például Jókait 1893-ban. Hasonlóan cselekedett a Kisfaludy-Társaság is, amikor 1867-ben Jovan Jovanović Zmajt — a szerb romantika legnagyobb költőjét, Petőfi, Arany, Madách és más magyar szerzők alkotásainak hivatott szerb tolmácsolóját — és Antonije Hadžićot — a magyarországi szerbek kulturális vezetőjét, aki mintegy öt évtizeden keresztül mind a *Matica*, mind az újvidéki Szerb Nemzeti Színház működését irányította — kültagjai közé sorolta.

A *Matica srpska* 1892. szeptember 24-én tartott közgyűlésén, az irodalmi szakosztály javaslatára, Gyulai Pált és Szász Károlyt egyhangúlag tiszteletbeli tagoknak nyilvánították.

Gyulai Pálnak, az akkori magyar irodalmi élet vezéregyéniségének a megválasztása egészen természetesnek látszik, mert ő ebben az időben már jól ismert író a szerbeknél. Verseit a hatvanas évek végétől Jovan Jovanović Zmaj és mások fordítják, A vén színész 1879-ben Sava Petrović² fordításában a *Pozorište* (Színház) című folyóiratban és könyvalakban is napvilágot lát, az *Éji litogatás* című versét többen is lefordítják szerb-horvát nyelvre, és ez a költemény Zmaj áttüztetésében hosszú években keresztül a *beszédák* (szerb műsoros esték) egyik népszerű száma.

A *Matica srpska* elnöksége Gyulai Pált levélben értesítette, hogy a már szép hagyományokkal rendelkező szerb irodalmi társaság tiszteletbeli tagja lett. Ezt a levelet sajnos nem sikerült felkutatnunk, sem az Akadémiai Könyvtár, sem a Széchényi Könyvtár kéziratárájában nincs meg. Ellenben az újvidéki *Matica srpska* könyvtárának kéziratárájában 19.906. szám alatt őrzik Gyulai válaszelevelét,³ melyet a szerb egyesület akkori elnökéhez, Miša

¹ Kiadtam C. Wilhelm Gizella Folia Archaeologica VII. 1955. után könyvem élen: Új fejezetek B. B. viharos életéből 1957.

² Vö. JOVAN SKERLIĆ: Istoriija nove srpske književnosti. Treće izdanje. Beograd, 1953, 119; Dr. ALEKSA IVIĆ: Istoriija Matice srpske od osnivanja u Pešti (1826) do preseljenja u Novi Sad (1864). Matić a Srpska 1826—1926. Novi Sad, 1927, 9.

³ Sava Petrović (1846—1914) műfordító, lapszerkesztő. Egy időben a *Matica srpska* titkára volt.

⁴ A *Matica srpska* kéziratára vezetőjének, Triva Militarnak halálán köszönöm, hogy Gyulai Pál ott őrzött leveleit rendelkezésemre bocsátotta.